

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2020

Romano džaniben

časopis romistických studií | 27. ročník | 2/2020

Na obálce:

Rosálie Dychová na školní fotografii, okolo roku 1940 |

Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

- Michal Schuster
„Jinak bychom tady nebyli.“ Příběh rodiny Dychovy z obce Hrušky (okr. Břeclav) 7
- Renata Berkyová
Žádosti o uznání holokaustu Romů a Sintů v Čechách. Výsledky výzkumu žádostí o osvědčení podle zákona 255/1946 Sb. u lidí vězněných v CT Lety 55
- Kristýna Hájková
Hledání skulin v mocenské asymetrii: veřejná angažovanost na slovenském venkově v intersekcionální perspektivě 91
- Michael Beníšek
O původu Piurkova seznamu romských slov u Miklošiče 115

NERECENZOVANÁ ČÁST

- Arne B. Mann
Kto boli obeť v Motyčkách? 129
- Markéta Hajská
O trajo si t'al pestrivo / Život musí být pestrý. Vyprávění Viktora Salinase 141
- Eva Kropiwnická
Baro pharo kamiben / Osudová láska a další ukázky z tvorby 165
- Překročit mantinely normality a zaplnit prázdná místa (Renata Berkyová)** 175
- Vendula Fremlová
Bílá Místa 177
- Ukázky z výstavy *Bílá Místa***
- Romane Kale Panthera
Mifeš ukraden / přepis historie 191

Martin Zet
La Europakeri unija del duma romanesh! / Evropská unie mluví romsky! 196

ARA ART, Divadlo Husa na provázku
Futuroma 199

Alica Heráková
Reflexe divadelního představení *Gadžové jdou do nebe* 201

RECENZE | ANOTACE

Kolektiv autorů:
Neviditelné múzeum / Invisible Museum / Nadikhuno muzeomos
(Anna Remešová) **207**

Huub van Baar, Angéla Kószé:
Roma and Their Struggle for Identity in Contemporary Europe
(Tomáš Reichel) **213**

Radek Vorlíček: *Jak se daří inkluzi u nás na Slovensku*
(Jurina Rusnáková) **217**

Kto boli obeť v Motyčkách?^{2, 3}

Dejiny Rómov sú sprevádzané diskrimináciou, prenasledovaním a utrpením. Najsmutnejšou kapitolou bolo obdobie druhej svetovej vojny, kedy sa na nich priamo vzťahovala teória rasizmu nacistického Nemecka. Norimberské rasové zákony, prijaté Ríšskym snemom 15. septembra 1935 sa vzťahovali predovšetkým na Židov, avšak už rok na to aj na Rómov. Ríšsky vodca SS a šéf nemeckej polície Heinrich Himmler výnosom z 8. decembra 1938 nariadil „riešiť cigánsku otázku pokiaľ ide o ich rasovú čistotu“, a policajnú registráciu všetkých Cigánov za účelom „zistenia prítomnosti cigánskej krvi v žilách“ (Mann 2015: 5–19). Touto úlohou bol poverený psychiater Dr. Robert Ritter, ktorý stál na čele „Výskumného centra pre rasovú hygienu“ (Rassenhygienische Forschungsstelle) v Berlíne. Podľa ním vypracovanej teórie „Cigánov charakterizuje vrodená asociálnosť a zločinnosť a tento znak ich rasy je nevykoreniteľný“ (tamže: 5). Táto pseudovedecká teória sa potom stala „vedeckým zdôvodnením“ viacerých protirómskych opatrení, vedúcich k masovému vyvražďovaniu v nacistických koncentračných táborech.

Protirómske opatrenia sa dotkli aj Rómov žijúcich na Slovensku. Slovenský štát, ktorý vznikol v roku 1939 po rozpade Československa, v mnohom napodobňoval diskriminačné rasové zákony Nemeckej ríše. V prvej etape (v rokoch 1939–1944) to boli predovšetkým diskriminačné legislatívne opatrenia, na základe ktorých sa Rómovia spolu so Židmi nesmeli stať vojenskými osobami, ale zaradení boli do špeciálne zriadeného VI. práporu Pracovného zboru Ministerstva národnej obrany, kde v ponížujúcom postavení vykonávali zemné a pomocné stavebné práce (Nečas 1994: 98–102; Baka 2007: 220; Danko 2010). Na základe ďalších vyhlášok Ministerstva vnútra Rómovia boli povinní odstrániť svoje obydlia od štátnych a vicinálnych ciest, a umiestniť ich „oddelené od obce, na mieste odľahlom a obcou vyznačenom“, nesmeli cestovať verejnými dopravnými prostriedkami, jednotlivé lokálne nariadenia im zakazovali vstup do parkov, verejných miestností, obchodov; do miest či obcí smeli vstúpiť len vo vyhradených dňoch a hodinách. Špeciálnymi zariadeniami bolo zriadenie celého komplexu pracovných útvarov určených predovšetkým pre asociálov, medzi ktorých boli zahrnutí aj „Cigáni bez pracovného pomeru“.

V septembri roku 1944 mnohí Rómovia využili možnosť a vstúpili do povstaleckej Československej armády. K partizánom sa pridali aj Rómovia z Podpoľania: z Detvy, Očovej, Hriňovej, Dúbrav i z Podkriváňa-Dolnej Bzovej.

1 Autor je etnológ-romista, emeritný pracovník Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV, v súčasnosti spolupracuje s občianskym združením In Minorita na projekte o holocauste Rómov Ma bisteren! E-mail: arne.mann@centrum.sk

2 Text vznikol ako výstup výskumného projektu realizovaného občianskym združením In Minorita v roku 2019.

3 Jak citovat: Mann, A. B. 2020. Kto boli obeť v Motyčkách? *Romano džaniben* 27 (2): 129–140.

Po potlačení Povstania niektorí ostali v horách ako partizáni (Nečas 1981: 165; Mann 2015: 10).

Mnohí Rómovia sa aktívne zúčastnili Slovenského národného povstania. Po jeho potlačení a obsadení Slovenska nemeckou armádou došlo na viacerých miestach, hlavne stredného Slovenska, k masovému vyvražďovaniu Rómov. Dôvodom pre represálie bolo ich aktívne pôsobenie medzi partizánmi, stačilo však aj podozrenie z takejto spolupráce. Vykonávateľmi exekúcií boli príslušníci bezpečnostnej polície Sicherheitspolizei (SIPO) a bezpečnostnej a spravodajskej služby Sicherheitsdienst (SD). Najväčšej brutality voči civilnému obyvateľstvu – i voči Rómom – sa dopúšťal na strednom Slovensku trestný oddiel Einsatzkommando 14 so sídlom v Banskej Bystrici: mal na svedomí zavraždenie 2876 osôb, ktoré sa po skončení vojny našli v 66 masových hrobch (Halaj 1990: 33–46).

Základné informácie o tragických osudoch Rómov dlhodobo čerpáme z monografie moravského historika prof. Ctibora Nečasa (1933–2017) *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945* (Nečas 1994: 95–196). Autor vo svojej publikácii, ktorá vyšla po prvýkrát v roku 1981,³ čerpal z archívnych výskumov, ktoré dopĺňoval údajmi získanými korešpondenciou s pamätníkmi a predstaviteľmi vtedajších obecných zastupiteľstiev. Napriek tomu vedomosti o nich v spoločnosti absentovali, dalo sa hovoriť o „neznámom“ alebo „zabudnutom rómskom holocauste“ (Kumanová 2007: 47–50).

Z iniciatívy občianskeho združenia In minorita vznikol v roku 2005 projekt, ktorý si kládol za cieľ postaviť pamätník obetiam rómskeho holocaustu. Už prvé diskusie sa zhodli v tom, že téma je natoľko neznáma pre verejnosť, že okrem výstavby alebo osadenia nejakého pamätníka treba venovať aj zvýšenu pozornosť otázke, ako informovať verejnosť o postavení Rómov počas druhej svetovej vojny. Vzhľadom k tomu, že sa ukazovalo, že i pre samotných Rómov je to tabuizovaná téma, bolo potrebné venovať pozornosť aj tejto otázke (Kumanová 2014: 39).⁴

Projekt Ma bisteren! / Nezabudnite!, ktorý sa snažil vyplniť túto medzeru v poznaní rómskych dejín, sa v nasledujúcich rokoch realizoval vo viacerých oblastiach. Predovšetkým to bolo odhalenie pamätníkov, pripomínajúcich tragické udalosti. V roku 2005 bol v pietnej sieni Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici odhalený pamätný kubus rómskym obetiam holocaustu, pri ktorom sa každoročne 2. augusta, pri príležitosti Pamätného dňa rómskeho holocaustu, uskutočňujú pietne slávnosti. Ústretovosť Múzea SNP v Banskej Bystrici sa prejavila v roku 2016: z vlastnej iniciatívy (na prekvapenie realizátorov projektu Ma bisteren!) doplnili na stenu, kde je 35 kameňov s označením národov a národností, ktoré sa zúčastnili SNP, aj kameň s označením *Rómovia / The Roma*.

3 V dôsledku vtedajšej tabuizácie tejto témy bola publikácia (Nečas 1981) ťažko dostupná (vyšla v nízkom náklade a nedostala sa do predajní ani do knižníc), a nemohla sa tak dostať do širšieho povedomia verejnosti.

4 Podrobnou zprávu o projekte Ma bisteren! publikovala Zuzana Kumanová také v *Romano džaniben*. Kumanová, Z. 2013. Niekoľko poznámok k projektu Ma bisteren! *Romano džaniben* 20 (2): 97–107. (pozn. red).

Obr. 1: Kameň v Pietnej sieni Múzea SNP, ktorý dokladuje aktívnu účasť Rómov v SNP | Foto: Arne B. Mann

V roku 2005 boli odhalené aj pamätničky v obci Lutilla (zavraždených 44–46 Rómov) a pamätník v obci Nemecká (expozícia obetí zavraždených na masovom popraviske v Kremničke a vápenke v Nemeckej). Pamätná tabuľa na železničnej stanici v Hanušovciach nad Topľou (odhalená v roku 2006) pripomína rómske obete v pracovných útvaroch. Pamätníky na židovskom cintoríne vo Zvolene a cintoríne v obci Slatina (oba z roku 2006) sú na mieste masových hrobov zavraždených Rómov. Rovnako bol v roku 2007 odhalený pamätník na mieste masovej popravy 26 Rómov v Dubnici nad Váhom (Kumanová 2014: 39–40). Autormi pamätníkov boli profesionálni výtvarníci, kovové súčasti vytvorili rómski umeleckí kováči z Dunajskej Lužnej a Bolešova.

Dôležitou líniou projektu *Ma bisteren!* sú informačné, osvetové a výskumné aktivity. Patria sem každoročne poriadané pietne slávnosti v Múzeu SNP v Banskej Bystrici, na židovskom cintoríne vo Zvolene a na mieste masovej popravy v Dubnici nad Váhom. Význam v informovaní verejnosti o tragických osudoch Rómov počas druhej svetovej vojny mala panelová výstava *Holocaust Rómov na Slovensku 1939–1945*, ktorá bola po prvý raz prezentovaná v roku 2005 v Bratislave. Jednotlivé panely podávajú informácie o prístupe k Rómom v nacistickom Nemecku, ďalšie informujú o diskriminačných opatreniach na Slovensku: samostatné panely sú venované pracovným útvarom pre rómskych mužov, lokalitám, kde došlo k masovým popravám, postaveniu Rómov na južnom Slovensku, ktoré bolo v počas vojny anektované horthyovským Maďarskom,

samostatná časť je venovaná existencii zaistovacieho tábora v Dubnici nad Váhom, ktorého likvidácia bola spojená s neobvyklou brutalitou. Trojjazyčná výstava (v slovenskom, rómskom a anglickom jazyku) bola inštalovaná v rôznych mestách na Slovensku aj v Českej republike: v Bratislave, v Hanušovciach nad Topľou, vo Vrútkach, Zvolene, Košiciach, Dunajskej Strede, Dubnici nad Váhom, tiež v Prahe a Brne. Vzdelávaciu líniu projektu doplnili aj prednášky pre študentov stredných škôl a odborné prednášky za účasti významných odborníkov. K výstave bol vydaný katalóg, jej prezentáciu podporilo nakrútenie dokumentárneho filmu *Ma bisteren!* (2007). V roku 2014 v spolupráci so združením Jekhetane vznikol dokumentárny film *Baro mariben*⁵ (Kumanová 2014: 40–42). Od roku 2013 je verejnosti prístupná webová stránka www.romaholocaust.sk, ktorá sumarizuje základnú faktografiu o postavení Rómov počas druhej svetovej vojny a ponúka verejnosti informácie aj o projekte *Ma bisteren!*

Významnou súčasťou projektu *Ma bisteren!* sú výskumné aktivity, ktoré sa snažia doplniť a rozšíriť doterajšie vedomosti o osudoch Rómov na Slovensku počas druhej svetovej vojny. Realizátori vydali tri zborníky, v ktorých uverejnili výsledky odborných seminárov i materiálové štúdie, prinášajúce nové poznatky o sledovanej téme: *Nepriznaný holocaust, Rómovia v rokoch 1939–1945* (2007), *Pripomínanie rómskeho holocaustu* (2014) a *Nové poznatky o holocauste Rómov na Slovensku* (2015).

Takou bola štúdia, ktorá na základe výpovedí posledných žijúcich rómskych pamätníkov priblížila udalosti poprav olašských Rómov a vypálenia rómskej osady v Čiernom Balogu (Mann 2013: 47–52). Výskumy exhumačných protokolov, matrik a rozhovory s poslednými žijúcimi pamätníkmi udalostí v obciach Dúbravy a Podkriváň-Dolná Bzová⁶ boli publikované v štúdiu o osudoch Rómov v regióne Podpoľanie (Mann 2015: 5–19), a tiež umožnili osadenie pamätnej tabule s menami obetí na židovskom cintoríne vo Zvolene (2015). Doposiaľ málo známe osudy Rómov v oblasti južného Slovenska, ktoré boli počas vojny pričlenené k horthyovskému Maďarsku, najmä masovú vraždu na Malom Dunaji v marci 1945, priblížila vo svojej štúdiu Zuzana Kumanová (Kumanová 2015: 27–36). Publikované výskumy Karola Janasa o zaistovacom tábore v Dubnici nad Váhom (Janas 2004: 31–32) umožnili na pamätníček uviesť väčšinu mien zavraždených Rómov. Riešitelia projektu *Ma bisteren!* sa vyjadrili i k používaniu kontroverzného termínu „porrajmos“ (Mann 2014: 47–52).

Vražedné exekúcie vykonávali nemeckí vojaci niekoľkými spôsobmi. Rómov z niektorých lokalít deportovali a zavraždili na masových popravisťkách v Kremničke, Nemeckej, Kováčovej alebo na židovskom cintoríne vo Zvolene: takto skončili svoj život rómski muži i celé rodiny z obcí Dúbravy, Detva, Lutila, Ilija, Podkriváň-Dolná Bzová, Krupina, ženy a deti z Tisovca.

5 Film je prístupný na <http://jekhetane-spolu.net/baro-mariben.html>

6 Respondenti z Čierneho Balogu, Dúbrav a Lučenca, žiaľ, medzičasom zomreli.

Rómovia však boli popravovaní aj priamo vo svojich obciach:

- 17. októbra 1944 bolo 23 Rómov rodiny Šarköziových v Žiari nad Hronom zavraždených v dome, ktorý bol potom zapálený;
- 7. novembra 1944 v obci Valaská Belá nemeckí vojaci zastrelili 13 miestnych Rómov, osadu potom zapálili;
- 14. novembra 1944 bolo v Čiernom Balogu zabitých vyše 60 olašských Rómov: muži boli postrieľaní v časti Vydrovo, ženy a deti boli za živa upálené v kolibe v Jergovskej doline;
- 21. novembra 1944 v ranných hodinách odvliekli v Tisovci 14 rómskych mužov pod horu Hradová, kde ich prinútili vykopať jamu a nad ňou ich všetkých postrieľali;
- 23. decembra 1944 v obci Slatina nahnali nemeckí vojaci 56 Rómov do jedného domu, na ktorý spustili strelbu, hádzali ručné granáty, dom s mŕtvymi a ranenými potom zapálili.

Na Slovensku boli vypálené aj rómske osady v obciach Čierny Balog-Pusté, Podkriváň-Dolná Bzová, Slatina, Kunešov, Pohorelá, Polomka a Žiar nad Hronom (o týchto tragických udalostiach bližšie Nečas 1994: 160–165).

V podobnej súvislosti sa spomínajú aj tragické udalosti v obci Motyčky (okres Banská Bystrica), kde v časti Štubne malo za živa uhoriť dvadsať miestnych Rómov preto, že pomáhali ukrývajúcim sa Židom. V publikovanej literatúre viažúcej sa k tejto udalosti je niekoľko rozporov, prekvapujúce zistenia priniesol terénny výskum v tejto lokalite v roku 2019.

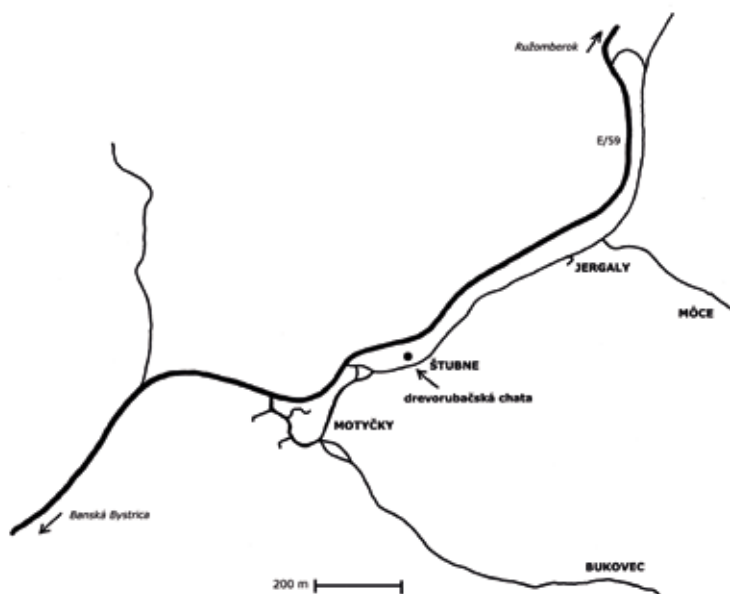
Obec Motyčky sa nachádza v západnej časti Nízkych Tatier, 21 kilometrov severne od Banskej Bystrice, popri ceste č. I/59 smerom na horský prechod Donovaly, v nadmorskej výške 678 m n. m. Vznikla v roku 1860 spojením

Lokalizácia obce Motyčky na mape Slovenska | Autor: Arne B. Mann

pôvodne šiestich uhliarskych a drevorubačských osád. Dnes sa skladá zo štyroch osád: Jergaly, Štubne, Môce a Bukovec a ďalších miestnych častí, ktoré majú vlastné pomenovania. Obyvatelia v minulosti pracovali pre huty na Starých Horách a v Liptovskej Revúcej, v 19. až 20. storočí ako robotníci v štátnych lesoch a železiarňach. Dnes tu žije viac ako sto obyvateľov.⁷ V obci žilo niekoľko rómskych rodín s priezviskom Baláz a Záslav. Podľa vyjadrenia súčasného starostu obce Maroša Lacka nie je známy počet Rómov, ktorí tu v období druhej svetovej vojny žili, podľa jeho názoru počas vojny neboli prenasledovaní ani diskriminovaní. V súčasnosti už v obci nežijú.⁸

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku v roku 1977 v súvislosti s obcou Motyčky uvádza, že „v osade Štubne upálili Nemci 20 občanov cigánskeho pôvodu, v Jergaloch [vypálili] celú cigánsku osadu.“⁹ Podobnú informáciu uviedol aj Viliam Plevza v publikácii *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*: „V drevorubačskej chate v osade Štubne upálili Nemci 20 obyvateľov cigánskeho pôvodu, v Jergaloch [vypálili] celú cigánsku osadu“ (Plevza 1984: 323).

Schematická mapka obce Motyčky | Autor: Arne B. Mann

⁷ <https://www.e-obce.sk/obec/motycky/2-historia.html>; <https://www.motycky.sk/index.php?page=obec>

⁸ E-mailová správa zo 4. 9. 2020.

⁹ *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II.* (1977: 274.)

Pravdepodobne z týchto prameňov vychádzalo predstavenstvo obce, keď na svojej webovej stránke umiestnilo identickú informáciu: „V osade Štubne v drevorubačskej chate, fašisti upálili 20 občanov cigánskeho pôvodu a v osade Jergaly vypálili celú cigánsku osadu.“¹⁰ Obec dala vyhotoviť aj niekoľko náučných tabúľ, kde na tabuli Štubne je tento údaj rozšírený o informáciu, že „na tomto dome (bývalé Polesie) je umiestnená pamätná tabuľa“ (obr. 3).

Nie celkom jasná je informácia o etnickej príslušnosti obetí, uverejnená v publikácii *Fašistické represálie na Slovensku* z roku 1990: „Obyvatelia pomáhali viacerým partizánskym jednotkám v okolitých horách. Fašisti (Einsatzkommando 14) zaistili 2. februára 1945 v osade Štubňa štrnásť ľudí, nahnali ich do kôlne a zaživa upálili. Z obce Motyčky a príľahlých osád zavraždili ďalších šesnásť občanov a osadu Jergaly zapálili“ (Halaj 1990: 114).

Podrobnejšie opísal túto udalosť historik Ctibor Nečas v publikácii, ktorá vyšla v reedícii v roku 1994: „Stejný ortel vynesla a provedla motorizovaná hlídka Einsatzkommando 14 nad romskou osadou v Jergalech, když její obyvatelé nosili skrovný proviant skupince Židů, uprchlých a ukrývajících se v nedaleké lesní skrýši. Po vypátrání byli uprchlíci zaživa upáleni v osadě Štubně, zatím co čtyři domky jergalských Romů 4. února 1945 lehly popelem; v nich uhořeli krátce předtím zastřelení dva jejich obyvatelé.“¹¹ Z uvedeného textu vyplýva, že Rómovia pomáhali ukrývajúcim sa Židom, pričom pod zavraždenými „uprchlíkmi“ treba chápať skôr Židov. Prof. Nečas sa v poznámke 322 odvoláva na list starostu obce Motyčky zo 16. 5. 1992, tento list sa však nepodarilo dohľadať.¹²

Terénny výskum odhalil niekoľko nepresností. Na opustenej a stromami a kríkmi zarastenej drevnici, pôvodne drevorubačskej chate v časti Štubne, sa skutočne nachádza pamätná tabuľa (umiestnená asi v roku 1965), ktorá okrem toho, že neuvádza presný dátum tragédie (len február 1945), neoznačuje etnicitu obetí a ich počet uvádza číslom 14 (obr. 4 a 5).

Za závažnú považujem výpoveď pamätníka pána Dezidera Mócika, narodeného v roku 1939. Na tragickú udalosť, ktorá sa odohrala v osade Štubne, sa dodnes pamätá, mal vtedy päť rokov. Podľa jeho informácie dôvodom tejto udalosti bola skutočnosť, že nemeckí vojaci sledovali rómskeho muža, ktorý nosil potraviny ukrývajúcim sa Židom v blízkych horách, ktorých takto objavili a zajali. Nahnali ich do spomínanej drevorubačskej koliby, ktorú zapálili. Pán Mócik si pamätá na šľahajúce plamene i na situáciu, keď z horiaceho domu vyskočili dvaja mladí ľudia (manželia?), nemeckí vojaci ich zastrelili a ich telá vhodili späť do horiaceho domu. Podľa jeho presvedčenia to boli Židia, o Rómoch vie iba toľko, že po vojne žili

10 <http://www.motycky.sk/index.php?page=obec>

11 Nečas (1994: 163–164 + pozn. 322).

12 Nečas (1994: 187, pozn. 322). Pozostalosť prof. C. Nečasa (1933–2017) sa nachádza v Muzeu romské kultury v Brne, tento list tam však historik Mgr. Dušan Slačka nenašiel (e-mail 8. 8. 2019).

v osade Môce (Balážovci a Záslavovci), pomáhali miestnym obyvateľom pri kopaní zemiakov, stavbe domu a podobne. V súčasnosti už v obci nežijú.

Výpoveď pána Môcika potvrdzujú aj archívne pramene, ktoré sa nachádzajú v Múzeu Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici.¹³ Z 12. apríla 1959 je záznam o Revolučnom národnom výbore v Motyčkách počas SNP, v ktorom sa uvádza: „Dňa 2. februára 1945 [...] Vtedy upálili zaživa aj asi 11 Židov, ktorých esesáci chytili v bunkeroch a odviekli do spomínanej lesnej chaty v osade Štubne. Týchto nahnali do chaty, zatvorili. Chatu poliali horľavinou a zapálili.“¹⁴

Obr. 4: Opustená drevorubačská koliba | Foto: Arne B. Mann

Obr. 5: Pamätná tabuľa na drevorubačskej kolibe | Foto: Arne B. Mann

¹³ Za poskytnutie ďakujem p. Tatiane Babušíkovej.

¹⁴ Archív Múzea SNP, signatúra Zb. XIII, pr. č. 34/59.

Skutočnosť, že obeťami boli ukrývajúci sa Židia, potvrdila aj pani Erika Katz, ktorá účinkovala v Slovenskom rozhlase, v relácii Encyklopédia spravodlivých.¹⁵ Dnes v Izraeli žijúca 83-ročná žena sa ako sedem a polročné dieťa v období druhej svetovej vojny ukrývala so svojimi rodičmi v lesoch okolo obce Motyčky. Podľa jej vyjadrenia tam boli ľudia z povstaleckého vlaku, ktorý prevážal partizánov, a boli tam aj Židia. „Židia tam prišli posledným vlakom z Banskej Bystrice smerom na Staré Hory, vlak však náhle zastavil a všetci museli vystúpiť. Ďalej všetci išli peši s partizánskou armádou až do Motyčiek, kde sa cesta zablokovala a ľudia, partizáni, utekali do lesov. Ľudia [upálení] v kolibe museli byť časť tých, čo boli v tom vlaku.“¹⁶ V okolí Motyčiek sa v tom čase ukrývalo viac židovských rodín, jednu ukrývala v pivnici domu aj rodina D. Mõcika.

Archívne pramene nám dovoľujú spoznať aj meno Róma, ktorý niesol potraviny ukrývajúcim sa Židom. V „Zozname padlých občanov z Motyčiek v čase II. svetovej vojny“ je uvedený Jozef Záslav st., narodený v roku 1906, bydliskom Motyčky-Mõce, „obč. cig. pôv.“, zastrelený 1945.¹⁷ Tento údaj potvrdzuje a upresňuje aj záznam v matrike úmrtí na Matričnom úrade v Starých Horách: „Jozef Záslav, robotník, 39-ročný, bydliskom Motyčky (Jergaly), popravený 3. februára 1945 o 3. hodine“. Do poznámky napísala matrikárka „smrť uhorením“ (viz obr. 6). Zoznam padlých občanov je napísaný v roku 1959, pisateľka iste poznala pravú príčinu úmrtia, keďže väčšina ostatných menovaných v tomto dokumente bola zastrelená, nevedomila si tento rozdiel. Zápis v matrike treba považovať za hodnovernejší. Je zrejmé, že okrem neupresneného počtu židovských občanov v plameňoch zahynul aj Róm Jozef Záslav.

Obr. 6: Záznam v matrike úmrtí v Starých Horách | Foto: Arne B. Mann

Židia a Rómovia mali počas druhej svetovej vojny podobné osudy, životy mnohých z nich skončili v nacistických likvidačných koncentračných táboroch. Asi sa už nedozvieme, kto sa v prípade tragickej udalosti v Motyčkách dopustil zámeny, asi už nezistíme mená a počet tamojších židovských obetí. Zistené údaje však potvrdzujú doterajšie vedomosti, že Rómovia počas vojny pomáhali ukrývajúcim sa rasovo prenasledovaným osobám (Nečas 1981: 165; Mann 2015: 10).

¹⁵ prístupné na <https://slovensko.rtvs.sk/relacie/encyklopedia-spravodlivych/236566/anna-chladna>

¹⁶ E-mail 31. 10. 2020.

¹⁷ Archív Múzea SNP, signatúra FXIII, kar. č.1, A145/77.

Rómsky holocaust v Európe bol vyvrcholením dlhodobého procesu, na začiatku ktorého bol nedostatok vzájomného poznania minoritných etník. Jeho absenciu nahrádzali iracionálne predsudky a etnické stereotypy. Nepoznanie, nedôvera, strach z neznámeho, vyústili do nevraživosti tak voči Židom ako i Rómom. Interetnické napätie sa postupne menilo na interetnický konflikt, skryté i otvorené prejavy rasizmu, ktorý bol politicky zneužitý zvrátenou nacistickou teóriou rasovej čistoty. Etnické stereotypy a nepriateľské postoje k Židom a Rómom pretrvávajú v našej spoločnosti do súčasnosti a stávajú sa živnou pôdou pre opakovanie podobnej tragédie. Práve preto si musíme tieto tragické udalosti pripomínať, nesmieme ich vymazať z historickej pamäti, nesmieme dopustiť, aby sa v budúcnosti podobné tragédie opakovali!

Literatúra

- Baka, I. 2007. Vznik a výstavba slovenskej armády (marec 1939 – október 1940). In: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 207–227.
- Danko, M. 2010. Internačné zariadenia v Slovenskej republike (1939–1945) so zreteľom na pracovné útvary. *Človek a spoločnosť* 13 (1). Dostupné z: http://www.saske.sk/cas/public/media/5813/201001_03_danko.pdf [2020-12-01].
- Halaj, D. (ed.). 1990. *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava: Obzor.
- Janas, K. 2004. Niekoľko nových poznatkov o existencii zaisťovacieho tábora v Dubnici nad Váhom. *Romano džaniben* 11 (1): 29–33.
- Kumanová, Z. 2007. O projekte Ma bisteren! In: Kumanová, Z., Mann, A. (eds.). *Nepriznaný holocaust, Rómovia v rokoch 1939–1945*. Bratislava: Občianske združenie In minorita, Slovenské národné múzeum, Ústav etnológie SAV, 47–50.
- Kumanová, Z. 2014. Ohliadnutie za projektom Ma bisteren! In: Kumanová, Z., Mann, A. (eds.). *Pripomínanie rómskeho holocaustu*. Bratislava: In minorita, 39–42.
- Kumanová, Z. 2015. Niekoľko poznatkov o situácii Rómov na južných územiach po Viedenskej arbitráži. In: Kumanová, Z., Mann, A. (eds.). *Nové poznatky o holocauste Rómov na Slovensku*. Bratislava: In Minorita, 27–36.
- Mann, A. B. 2013. Význam spomienkového rozprávania pre výskum rómskeho holocaustu. *Romano džaniben* 20 (2): 37–51.
- Mann, A. B. 2014. Kauza holocaust verzus porrajmos. In: Kumanová, Z., Mann, A. (eds.). *Pripomínanie rómskeho holocaustu*. Bratislava: In Minorita, 47–52.
- Mann, A. B. 2015. Tragické osudy Rómov v Podpolaní počas druhej svetovej vojny. In: Kumanová, Z., Mann, A. (eds.). *Nové poznatky o holocauste Rómov na Slovensku*. Bratislava: In Minorita, 5–19.
- Nečas, C. 1981. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939–1945* (Brno 1981). Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- Nečas, Ctibor 1994. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno: Masarykova univerzita.
- Plevza, V. 1984. *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*, zv. 5. Bratislava: Pravda.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II*. 1977. Bratislava: Veda Bratislava.

Iné pramene

Archív Múzea SNP, Banská Bystrica

<http://www.motycky.sk/index.php?page=obec>

<https://www.e-obce.sk/obec/motycky/2-historia.html>; <https://www.motycky.sk/index.php?page=obec>

<https://slovensko.rtvs.sk/relacie/encyklopedia-spravodlivych/236566/anna-chladna>

http://www.saske.sk/cas/public/media/5813/201001_03_danko.pdf

www.romaholocaust.sk/sk